

BRASSAI SÁMUEL, A NÉPMŰVELÉS ATYJA

A tudományos világ számára Brassai Sámuel volt. Nekünk, erdélyieknek: Brassai bácsi.

Bár már régen meghalt, mikor mi születünk, gyermekkorunkat Brassai bácsi hatása szötte át. A józan tudás, az egyetemes műveltség, a megtestésült egészség legendás alakjaként élt közöttünk. Szüleink az ő tekintélyére hivatkoztak minden olyan nevelési kérdésben, mely a természettudományal valamilyen összefüggésben állott. — Ha száz évig akartok élni, mint Brassai bácsi, akkor hagyjátok abba az evést, mikor a legjobban esik. — Szaladjatok ki a levegőre, Brassai bácsi is mindennap hatezer lépést sétált.

Száz évig élt-e csakugyan, nem lehet biztosan tudni. Valószínűleg kilencvenhétéves korában halt meg, mert a legtöbb életrajzi feljegyzés szerint 1800-ban született, Torockón.

Apja a torockói unitárius al gimnázium rektora volt. Ez a körülmény Brassai életpályájának számos lelki és szellemi vonását meghatározza. Tudásának és jövedelmének javarészét az unitárius művelődés szolgálatába állítja. Szellemi fejlődését pedig apjának, a torockói iskolamesternek módszere szabja meg, aki *egy évszázaddal megelőzve a neveléstudományt*, fiát kicsikortól kezdve az önerejű kutatásra szoktatta. A mai cselekedtető vagy munkáltató tanításban Brassainak már gyermekkorában része volt.

Döntő volt Brassai pályafutására az a nagy szegénység is, mely a rektori házra nehezedett. A torockói al gimnázium, ez a félig falusi, félig városi iskola saját erejéből, az egyházközség áldozatkész híveinek jóakaratából éledt. A nincstelen tanulókat, az úgynevezett alumnusokat a jobbmódú torockóiak élmezőre. Csoportokba oszolva minden este templomozás után meg kellett kántálniuk a házakat, ahol szalonnát és kenyert kaptak, vasárnap délben pedig meleg ebédet, melyhez viszont szombatonként a mészáros adományozta a húst. Sátoros ünnepeken és Szent Mihály napján az egész falu pénzzel áldozott az iskolának. Ennek a gyűjtésnek harmadrésze illette a rektort az alumnusok tandíja fejében.

Elképzelhető ezek után, hogy az 1816. évi országos inség olyan nélkülözéssel sújtotta Brassai szülői házat, hogy nem bírták tovább a kolozsvári iskoláztatást. Haza kellett jönnie, ekkor már a szomszédos Torockó-Szentgyörgyre, ahová apját papnak választották. A diák-Brassaiban azonban már él az erők legcsodálatosabbika: az akarat, melyről élete végén, bölcselate főtételeként azt írja: „Az akarat oly erő, mely önmagát fokozni bírja.”

Otthoni tartózkodását is javára fordítja, a Thorockay grófok udvarában nyelveket, zenét és külföldi ismereteket sajátít el a nevelőktől. Önmivelése, tudásának sokoldalúsága ebben a korban kezdődik. Szüksége is van a legváltozatosabb felkészültségre, mert egészen 1834-ig mint házitanító és nevelő tartja fenn magát Kolozsvárt.

Némi vigasztalásul szolgálhat a mai ifjúságnak, hogy az elhelyezkedési lehetőségek száz esztendővel ezelőtt sem voltak rózsásak, még olyan átütő tehetségek számára sem, mint Brassai. Az erdélyi főnemesi kastélyok levegője azonban jó hatással van az ifjú nevelőre. Színmagyar, természetes életmódot ismer meg a Bethlenek, Kendeffyek, Mikók, Jósikák körében, ahol a külső csillogást, a külföldi főurak nagyvilági örömeit a szellemi érdeklődés nagyvonalúsága pótolta.

A kolozsvári úri kaszinó bízza meg 1834-ben a „Vasárnapi Ujság“ szerkesztésével. A kiváló nevelőt és önművelőt a nép nevelőjévé emelik. Brassai meg is felel a bizalomnak, mert a lap száz esztendővel ezelőtt összeállított munkaterve teljesen azonos a Népművelési Bizottság mai célkitűzéseivel.

Brassai Vasárnapi Ujságja nem tévesztendő össze a húsz évvel később Pesten meginduló s a középosztálynak szánt, hosszúéletű Vasárnapi Ujsággal. Jóval egyszerűbb kiállítású, mint amaz, de célja is más s ennek a célnak kiválóan megfelelt. Mint Brassai írja: „új, értelmes és olcsó újságlevél“ akar szerkeszteni „közhasnú ismeretek terjesztésére“. Különösen a gazdatársadalom nevelését tartja szem előtt. A lap tizennyévi élettartama alatt ír a pityóka (vagyis burgonya) hasznáról, a himlőről, az állatok ösztöneről, a kölcsönös jégkármentőről, a selyemiparról, barom-orvosságokról, a takarmányhiány pótlásáról, általában mindarról, amit ma a rádió gazdasági és közművelődési sorozata felölel. S mindenről olyan érthető, érdekes és változatos stílusban, hogy cikkeit olvasva, akaratlanul is arra kell gondolnunk: ha ma élne, Brassai lenne a rádió legközkedveltebb előadója.

A legelvontabb fogalmat is ízes, színes nyelven tudja kifejezni, az ismert dolgokról az ismeretlen megértésére oly összefüggő gondolatfűzéssel vezetve át az olvasót, hogy a bonyolult és száraz tények azonnal megvilágosodnak előttünk.

Kedvesen régiesek az újság hirdetései: „Akinek szüksége leszen fehér hasú, szürke farkú kondor kotzákra, a szerkesztőségnél megtudhatja holétüket.“

Tárgyilagos, higgadt modorából csak 1847-ben zökken ki, amikor felháborodva támadja „a régi idők után kacsintgató sok embert, akik közül egyik kárpótlásért lármáz, másik meg a földesúri hátralék túllontúli felzsarolásával törekszik magát ideiglenesen kárpótolni, a harmadik meg pálcával hirdeti új polgártársainak a szabadságot“. Bátor kiállásáért sok üldözésben van része: 1848 után lapját megszüntetik s Pesten kell tengődnie, magániskolákban tanítva és állnéven bírálatokat irogatva.

A harmincas években Kolozsvárt kifejtett munkássága korántsem merül ki a Vasárnapi Ujság szerkesztésében. Ekkor írja *Bévezetés a világ, föld és státusok esmeretébe* című könyvét, körülbelül ugyanazzal az elgondolással, mely ma Wells világtörténelmét és természetismertető munkáit ihleti. Brassai is átfogó világképet akar adni, pontos tudományos adatokra támaszkodva, mindenki által érthető nyelven.

Könyve természetesen csak a tudomány akkori állását tükrözheti: „A tűznemű anyagok közt van egy igen nevezetes, melyet electrica vagy gerje anyagnak neveznek, legesmeretesebb ezek között a menkö hullása.“

A világegyetem és a földkorszakok ismertetése után elérkezve a jelenhez, leírásai a *mai oktatófilmek* szemléltető hatásával vetekszenek.

A *szemléltetést* a leghathatósabb nevelőeszköznek tekinti s ebben az irányban úttörő munkát végez. Könyve végén részletes tanácsokat ad a tanítónak, hogyan lehet cérna, gombostű és gyertya segítségével világmozgató törvényeket megértetni.

A kolozsváriak méltányolták is Brassai kiváló nevelői képességét. 1837-ben az unitárius egyházi főtanács a kollégium történelem- és földrajz-tanárává hívja meg s tág teret enged újításainak. Brassai él a bizalommal, mellőzi a latin tanítási nyelvet, *magyarul kezd tanítani, bevezeti a szemléltető, kísérleti módszert, tanár és tanítvány között pedig megértő, barát-*

ságos viszonyt teremt. Ma talán meg sem értjük újításai forradalmi voltát, sem a nehézségeket nem értékeljük, amelyekkel meg kellett küzdenie. A kísérletezéshez hiányzott a felszerelés, és az is folyton akadályozta a haladást, hogy a diákoknak nem volt megfelelő tanszerük. Brassai igen egyszerűen oldotta meg a kérdést: *megvett mindent a saját fizetéséből az iskola számára.* Magától értetődő áldozatkészséggel építette fel később a kollégium összedőléssel fenyegető sütőházát, ahol a szegény diákok legfőbb táplálékát, a mindennapi cipót sütötték. Azt is élete végéig kötelességének tartotta, hogy a tehetséges tanulókat rendszeresen, évek hosszú során át támogassa. De nemcsak jövedelmét, hanem tudását is korlátlanul az erdélyi műveltség szolgálatába állítja. Hogy a hiányzó tanerőket pótolja, számtant, fizikát, vegytant és hébert is tanít.

Miért lett polihisztor?

Mindentudó hírnevét kötelességérzete alapozza meg: *helyállni minden olyan területen, ahol a magyarság tájékozatlan.* Ezért írja meg 1842-ben a *Bankismeretről* szóló könyvét, melyben bámulatos közgazdasági élelátásról tesz tanúságot.

A Bach-korszak alatt tíz esztendőt töltött Pesten, de nem tudott, nem is akart itt meggyökeresedni. Mikor a hatvanas évek legelején meghívják a kolozsvári Erdélyi Múzeum igazgató-öréne, szívvel-lélekkel a múzeum természettajzi gyűjteményének szenteli érdeklődését. Persze, a múzeum sem gazdagabb, mint a kollégium. Állattani segédre nem futja. Brassai ekkor felajánlja fizetése egyharmadát s olyan munkaerőt szerez a múzeumnak, mint *Herman Ottó.*

Eredeti, lelkes, érdekes munkatársak lehettek a fiatal Herman Ottó és az ősz Brassai. Herman Ottó feljegyzi egy harminckilométeres gyalogsétájukról, Kolozsvárról Tordára, hogy nem igen beszélgethettek, mert Herman Ottó a bogarak után futkosott, Brassai meg az útszéli virágokat vizsgálta. Hogy mégis legyen valami közös fejtörőjük, Brassai azt indítványozta az indulásnál: — Adjon hét irracionálist, majd megmondom Tordán a köbgyököt.

1872-ben a kolozsvári egyetem tanárának hívják meg. Tizenegy évig tartott rendkívül világos matematikai előadásokat, attól kezdve szanszkritot tanított. Matematikai jelentősége főleg kitűnő szakkönyveiben és Euklides geometriájának jegyzetes fordításában van.

Munkássága ezidőtájt már oly sokoldalú, hogy a kortársak szerint „méltatására a tudományegyetem két kara sem lenne elégséges“.

A fűvészetéről éppoly hozzáértéssel értekezett, mint a bölcsészeti, vagy a nyelvészeti kérdésekről.

Bölcsészeti munkásságában arra büszke, hogy három évtizeddel előzte meg a német tudósvilágot, kimondva: „Nem az anyag, hanem az erők maradnak fenn, nemcsak a természeti, chemiai, elektromos erők, hanem a gondolkodó, tervelő, akaró erő is.“

A nyelvészetben a *magyarságtudomány* egyik úttörőjének tekinthetjük.

Már 1860-ban a *magyar népzene önállóságát* bizonyította, Liszt fölületes állításaival szemben.

1877-ben pedig megindítja a tisztán tudományos jellegű *Összehasonlító Irodalmi Lapokat.* Ez a folklore-t szolgálja, „oly tudományt, mely bölcsőben fekszik még, nem lévén e lapnak előde, sem pedig társa valamennyi egyéb mívelt népek irodalmában“. Az *Összehasonlító Irodalmi Lapok* célja

az, hogy közbenjáró legyen a magyar és nyolc élő nyelv között. A lap több nyelven közöl irodalmi értekezéseket, bírálatokat, ismertetéseket, népdalokat és népmeséket. A mellveregető magyarkodás és a szabados nemzetközi-ség korszakában Brassai már megtalálja az egyedül célravezető utat: „A szépnek mindenhol nemzeties zamatja van. Csakis ez utóbbi szolgálhat tárgyul az összehasonlításra.“ Az Összehasonlító Irodalmi Lapok munkatársai japáni, svéd, olasz, német tudósok közül kerülnek ki s munkáját a világ legelterjedtebb és legjelesebb tudományos folyóiratai méltatják.

A világirodalom termésének állandó figyelése megvilágítja Brassai előtt a nyelv és a néplelek közötti szoros összefüggést. A mondattant úgy tekinti, mint egy nép gondolkozásmódjának legjellegzetesebb kifejezőjét. Épp ezért rendkívül erőltettnek tartja a csinált szavakat. A nyelv isteni csodájába beleavatkozni nem szabad, nincs is erre semmi szükség. Ha keresünk, minden fogalomra találunk megfelelő jó szót. — A magyartalanságokat üldözte; aki németes szófüzést ejtett ki a száján, szeretettel, de elkomolyodva megfenyegette.

Minden téren harcol az ellen, hogy nyílt, érthető dolgokat zavarossá bonyolítsanak. Hiszen legfőbb törekvése mindig az ismeretközlés módszerének tökéletesítése volt.

„Állítólagos enciklopédizmusom kulcsa az, hogy nekem csak egy tárgyam, egy tudományom van, a módszertan elméletben és gyakorlatban“ — írja magáról.

A hatalmas utat, amit megtett, a század szellemi áramlatainak mindig az élén haladva, különösen akkor értékeljük, ha a harmincas években megjelent könyveinek józan, de ósdi stílusát összemérjük századvégi írásainak nagyszerű vitatkozó hangjával.

Hétköznapi életének minden percét is elvei szolgálatába állította, ügyelve szervezetére, munkabírására. Naponta csak kétszer evett, de mindenből „igazit“, termelési helyéről hozatva. Tüzet is maga gyújtott, — „igazi tüzet“, kovával. Az óra állását a naphoz igazította mindennap s ügyelt rá, hogy a kolozsvári toronyórák is „igazi időt“ mutassanak.

Vendéglátásában is eredeti volt. Mesélik, hogy egyszer vendégeket hívott ebédre. Már elharangozták a delet, de a meghívottak se terített asztalnak, se ételnek színét sem látták. Nem ám, mert Brassai kinek-kinek kezébe nyomott egy darab kenyeret s egy kést, aztán kivezette őket egy almafához. — Ennél pompásabb ebéd nincsen, — mondta és senki sem mert neki ellentmondani.

Sokat utazgatott ide-oda. Ilyenkor költőpénzén kívül mindig egy zacckót is vitt magával, telve pénzzel. Ehhez azonban sohasem nyúlt. Ha költőpénze elfogyott, azonnal hazautazott.

Sohasem házasodott meg. Hatvankétéves koráig édesanyjával éledgélst s mikor anyja meghalt, sírva panaszkolta, milyen árva gyermek lett ő...

Családja nem volt. De szellemi édesapjának érezte egész Erdély.

Egyik írásában így vall legbensőbb énjéről:

„Ha én iskolamester volnék, alázatos mesterségemet a világ minden mesterségeinél előbbre becsülném, hogy felemeljem, ami alant vagyon, hogy világosítsam, ami hibában lélezkzik.“

A magyarság egyetemes tudású, halhatatlan iskolamestere volt Brassai Sámuel, aki messze előttünk járt azon a töretlen úton, melyet a mai nemzedéknek kell kiépíteni.

Sz. Weress Jolán